

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE HAYVANCILIĞIN SANAYİYE TATBİKİNE BİR ÖRNEK: MERİNOS YETİŞTİRİCİLİĞİ

MEHMET GÖKHAN POLATOĞLU*

ÖZ

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren bir ziraat ülkesi olan Türkiye'nin kalkınması için çalışmalar yapılmaya başlandı. Bu maksatla tarım ve hayvancılık konusuna ayrı bir önem verildi. Türkiye'deki hayvancılık faaliyetleri genel itibarıyla geleneksel yöntemlerle ve her ailenin geçimini temin edecek bir düzeyde yapılmaktaydı. Hayvancılıktaki ürün verimini ve kalitesini yükselterek refahı kişiden bölgeye ve bölgeden ülkeye yaymak için özellikle 1930'lu yıllardan itibaren devlet çeşitli yöntemler uygulamaya başladı. Bu noktada Türkiye'deki hayvancılığın gelişiminde merinos yetiştiriciliği öncü bir rol oynadı.

Almanya ve Macaristan'dan getirilen merinoslar ağırlıklı olarak Bursa, Balıkesir ve Çanakkale'de bulunan çiftliklerde ıslah edilerek melezleme yoluyla çoğaltıldı. Böylece yün ve et verimi yüksek "*Türk tipi merinos*" koyunu elde edildi. Bunlar Anadolu'nun iklim bakımından elverişli bölgelerine gönderildi. Zamanla sayılarında önemli bir artış meydana geldi. Bu durum ülke hayvancılığının gelişimine ve ekonomisinin ek kaynak elde etmesine önemli bir katkı sağlamaktaydı. Bu çalışma ile özellikle Türkiye'de gerçekleştirilen merinos yetiştirme faaliyetleri ve bunun ülke hayvancılığına, ekonomisine ve sanayisine yansımaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Hayvancılık, Merinos, Sanayi, Fabrika.

* Dr, Erzurum, gokhanpolatoglu@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-3310-408X DOI: 10.33419/aamd.642459
Makale Gönderim Tarihi: 28.12.2018 Makale Kabul Tarihi: 28.06.2019

A SAMPLE FOR APPLICABILITY OF ANIMAL BREEDING TO INDUSTRY DURING REPUBLIC PERIOD: MERINO BREEDING

ABSTRACT

From the outset of Republic, studies were carried out to develop Turkey, which was a country of agriculture. For this reason, agriculture and animal breeding were given a special importance. Animal breeding activities were carried out commonly with conventional methods and for the purpose of earning the living of a family. By means of increasing the product efficiency and quality, state started to apply various methods in order to spread the welfare from person to region and from the region to country especially beginning from 1930's. Merino breeding played a pioneering role in the development of animal breeding in Turkey.

The merino brought from Germany and Hungary were reproduced and improved by hybridization in the farms in Bursa, Balıkesir and Çanakkale. In this way, a "*Turkish type merino*" sheep with a high wool and meat productivity was obtained. These sheep were sent to different regions of Anatolia where the climate was suitable. An important increase in their number was achieved in time. This has made a significant contribution to the development of animal breeding and provided an additional resource for the country economy. In this study especially in Turkey merino breeding activities, its contributions to country's animal breeding, economy and industry were addressed.

Keywords: Turkey, animal breeding, merino, industry, factory.

GİRİŞ

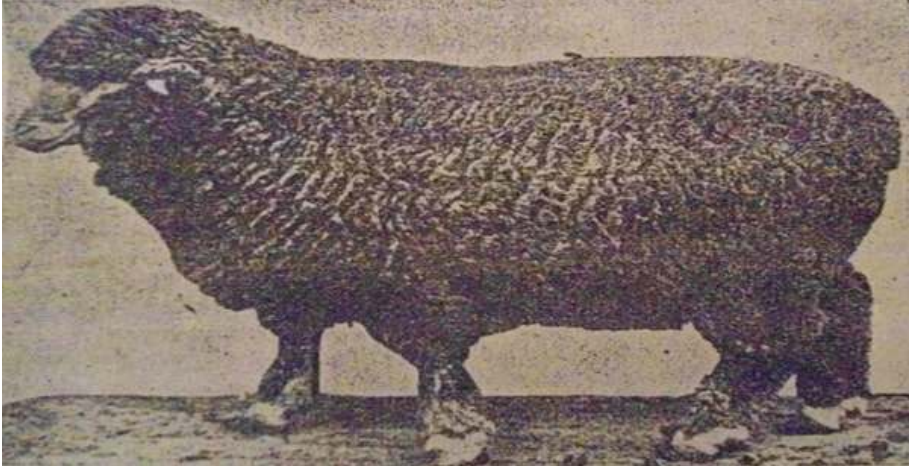
Eski Türkçe’de uzun, ince ve dayanıklı¹ anlamına gelen merinosun yapağı beyaz altın olarak adlandırılmaktaydı.² Frigler M.Ö. 800’de Anadolu’da yapağısı iyi olan koyunlar yetiştirmişti. Bunların bir bölümü İtalya’ya ihraç edilirdi. Romalılar bu koyunları ıslah etti ve Yunanistan, Galya, Britanya’ya gönderdi.³

Ortaçağ’da Anadolu, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’dan İspanya’ya getirilen koyunlar burada “churros” ırkı koyun ile birleştirildi.⁴ Escorial, Elektoral, Infantado, Negretti, Guadluope, Paul cinsi merinoslar yetiştirildi.⁵ Piére d’Aragon⁶ döneminde parlayan merinos yetiştiriciliği İspanya’da üst tabakanın bir spor eğlencesiydi. Prenslerin bir kısmı iyi yapağı çıkarmak için yarışlırdı. İspanyollar ülkesinin refah kaynaklarından biri olarak gördükleri merinosun yurt dışına çıkarılmaması için direndi.⁷ Merinos ilk olarak 1659’da İspanya prensleri tarafından Fransa’ya hediye olarak gönderildi.⁸

Fransa’da İmparatoriçe Joséphine⁹ merinos ile ilgilendi ve Malmaison’da bir merinos yetiştirme tesisi kurdu. Almanlar XVIII. yüzyıl sonlarında sağ getirebildikleri birkaç koyun ve koç ile modern merinosçuluğun temelini attı. Bu yüzyılda denizaşırı ülkelerdeki rekabete çok gelir getiren yapağı da eklendi. Merinos yetiştiriciliği XIX. yüzyılın sonlarına doğru tüm Avrupa’da en parlak dönemini yaşadı. Macaristan, Rusya, İtalya ve Avusturya gibi birçok ülke merinos yetiştiriciliği için çalışmalarda bulundu. Özellikle

- 1 Bursa Merinos Yetiştirme Müfettişliği, **Merinos Yetiştiricilerine Merinos Müfettişliğinin Öğütleri**, İl Basımevi, Bursa, 1937, s.3.
- 2 Salih Karabel, “X. Türk Merinos Yapağı Sergisi Münasebeti İle”, **Ziraat Dünyası**, S 127-128, Ağustos-Eylül 1960, s.22.
- 3 Selâhattin Batu, **Koyuncululuğun Esasları**, Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Yayınları, Ankara, 1962, s.101.
- 4 Bursa Merinos Yetiştirme Müfettişliği, **a.g.e.**, s.3.
- 5 Batu, **a.g.e.**, s.101.
- 6 Aragon Krallığı, İspanya’nın kuzeydoğusunda XI. ve XII. yüzyılda hüküm sürmüş, ardından Castilla Krallığı ile birlikte İspanya Krallığı’na bağlanmıştır. **Türk Ansiklopedisi**, III, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1953, s.214.
- 7 **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1937, s.4.
- 8 Ahmet Nazım, **Merinos Yetiştirilmesi ve Takibi Lâzımgelen Usuller**, Hilal Matbaası, İstanbul, 1931, s.5.
- 9 İmparatoriçe Joséphine 1763’te Fransa’da dünyaya geldi. Napoléon Bonaparte ile 1796’da evlendi. 1814’te yaşamını yitirdi. **Türk Ansiklopedisi**, XXI, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1971, s.52.

Rusya'nın coğrafi koşulları koyunculuğa uygundu. Bundan dolayı merinos işi burada kısa bir sürede yayıldı. 1890'da Güney Rusya'daki Askanya-Nova çiftliğinde 160.000 ana damızlık merinos bulunmaktaydı.¹⁰

Fotoğraf: 1 Merinosun bir görüntüsü

Kaynak: Ziya Orhon, **Türkiye'de Merinos**, İstanbul, 1944.

Avrupa'da XIX. yüzyılda yünlü sanayide hammadde olarak özellikle merinos yapağısı tercih edilecekti. Buna bağlı olarak talep artışı olacak ve merinos koyunu yetiştiriciliğine önem verilecekti. Türkiye'de ise XIX. yüzyılda uygulamaya konulan merinos koyun yetiştiriciliği sonucu elde edilen yapağılar aynı dönemde endüstriyel dokumacılıkta kullanılmaya başladı.¹¹

Sultan II. Mahmud Dönemi'nde (1808-1839) ordunun kıyafet ihtiyacını karşılamak üzere 1835'te Feshane Fabrikası kuruldu.¹² Burada üretilen fesler çok kalındı ve kullanışlı değildi. Bunun üzerine Sultan Abdülmecid Dönemi'nde (1839-1861) Harir Nazırı Ömer Lütfi Efendi'nin kaliteli fes üretimi için İspanyol koyunu yapağısından faydalanılması gerektiği önerisi sonrası İspanya'dan Hayrabolu'ya 1841'de merinos koyunu¹³ ve 1843'te Mihaliç

10 **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1937, s.4.

11 **15 Bursa**, Bursa İl Basımevi, Bursa, 1938, s.109.

12 Önder Küçükerman, **Türk Giyim Sanayii Tarihindeki Ünlü Fabrika Feshane Defterdar Fabrikası**, Sümerbank, Ankara, 1988, s.15.

13 Ahmet Yiğit, "Edirne'de Asâkir-i Mansûre İçin Fes Üretimi", **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 14, Sonbahar 2014, s.136, 137.

çiftliği denilen Karacabey harasına merinos koçu getirildi.¹⁴ Hükümet, merinos sayısını arttırmak için 1844'te Edirne, Selanik, Silistre, İstanköy, Vidin, Limni, Kıbrıs, Rodos, Midilli, Erdek ve Bozcaada bölgelerinden vergi alma kararı aldı.¹⁵

Sultan Abdülaziz Dönemi'nde (1861-1876) Edirne'deki Koruyu Hümayun ile Bursa'daki Karacabey Çiftliği Hümayuna merinos koç ve koyunu ithal edildi.¹⁶ Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) Uzunköprü Rauf Paşa Çiftliği için 1881'de Kafkasya'dan 3-4 merinos koçu alındı.¹⁷ 1893 ve 1910¹⁸ yıllarında Halkalı Ziraat Mektebi'ne¹⁹ Fransa'dan "*Rambouillet*"²⁰ cinsi merinoslar getirildi.²¹

Tüm bu girişimler neticesinde merinos sürüsü 80-90.000 seviyesine çıkarıldı. Bakım ve besleme imkânlarının yetersizliği ve çobanların bu işe olumlu yaklaşmamaları gibi nedenlerden dolayı sürü miktarı 1887'de 25-30.000'e kadar düştü. II. Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918) merinosculuk üzerine yapılan çalışmalar kapsamında 1912'de 10-15 merinos koyunu ve 90 merinos koçu alındı. Ancak bunların Rumeli'deki kıvırcık koçları ile melezlenmesinden yeteri kadar verimli bir sonuç elde edilemedi.²²

Cumhuriyet dönemi ile birlikte merinos yetiştiriciliği tekrar ele alındı. Tarım ve hayvancılık üzerine kalkınma amacı doğrultusunda ülkede yünlü

- 14 Rezan Şahinkaya, **Türkiyenin Bursa-Balıkesir-Çanakkale Bölgesinde Yetiştirilen Saf ve Muhtelif Kan Dereceli Merinos X Kıvırcık Melezlerinde Vücut Ölçüleri ve Yapağı Özellikleri**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957, s.5.
- 15 İbrahim Yarkin, **Koyunculuk**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s.79, 80
- 16 Şahinkaya, **a.g.e.**, s.5.
- 17 Selâhattin Batu, **Türkiye Koyun Irkları ve Koyun Yetiştirme Bilgisi**, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara, 1951, s.33.
- 18 **Cumhuriyet**, 2 Birincikânun 1938, s.5.
- 19 Halkalı Ziraat Mektebi 1891'de açıldı. Müdürlüğüne Baytar Kaymakamı Mehmet Ali Bey atandı. Mektep ilk mezunlarını 1894'te verdi. Bünyesinde 1914'te makinist mektebi açıldı. Halkalı Ziraat Mektebi 1918'de Sultan Ahmet Sanayi Mektebi'ne nakledildi. **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s.13.
- 20 İspanya'dan Fransa'ya getirilen merinos koyunları Fransa'daki Rambouillet devlet çiftliğinde ıslah edildi ve yeni bir merinos cinsi elde edildi. Buna, çiftliğin adına dayanarak Rambouillet denildi. Yapı itibarıyla yüksek yapılı, uzun ve geni vücutlu, kulakları kısa ve ince, ayakları kısa, canlı ağırlığı 50-80 kg arasında idi. Reşit Sönmez, **Koyunculuk ve Yapağı**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1966, s.41.; Kadri Bilgemre, **Koyunculuk**, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara, 1936, s.21, 22.
- 21 **Cumhuriyet**, 30 Mart 1937, s.8.
- 22 Şahinkaya, **a.g.e.**, s.5.

dokuma sanayisini geliştirmek için bu atılması gereken bir adım olarak görüldü. Nitekim 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde ülkede her cins ehil hayvanın ıslahı ve çoğaltılması için çalışmalar yapılması gerektiği üzerine görüş beyan edilmişti.²³ Bu kapsamda merinos koyunu da ıslah ve çoğaltım kapsamına alındı. Bunda, Türkiye'deki koyun ırklarının yünlü dokuma sanayisine uygun nitelikte olmamasının etkisi büyüktü. Öyle ki ülkede yetiştirilen koyun cinslerinin yapağuları kalın ve az da olsa kaba idi. Bundan dolayı bu cins koyunların yünleri taranmış ince yün ipliklerin üretimi için elverişli değildi.²⁴ Bu yapağular; halı, kilim, keçe ve kaba kumaş üretimine uygundu.²⁵ Bu nedenle ince ve sağlam kumaşlar üretmek için “kamgarn” adı verilen yüksek kalitede yün iplikler ithal edilmekteydi. Yünlü dokuma sanayisinin önemli bir bölümünü oluşturan bu ürünün yurt içinden elde edilmesi önemli bir husustu.²⁶

Bu maksatla Macaristan'dan Karacabey harasına 1928, 1929 ve 1930 yılında tarak yapağı²⁷ cinsi 914 merinos koçu ve 1.759 merinos koyunu getirildi.²⁸ Bu cins merinoslardan iyi yapağı elde edilmişti. Ancak et ve süt verimlerinin düşük olması, mıntıkadaki bakım ve yemleme koşullarına uyum sağlayamamaları, kış koşullarına karşı hassasiyetleri nedeniyle çoğunun telef olması, uyuz ve pirop plazmoz hastalıklarına maruz kalmaları gibi nedenlerden dolayı tarak yapağı cinsi merinosların alınmasından vazgeçilmişti.²⁹

Merinoslaştırma çalışmalarında Alman bilim adamlarından da yararlandı. Bunlar arasında Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde 1934'te görev yapan Prof. Dr. W. Spöttel de yer almaktaydı. Kendisi, Alman yapağı et merinos koçları ile kıvrıkcık koyunlarını birleştirerek yeni melez bir ırk elde etmek üzere Karacabey harasında çalışmalarda bulunmuştu.³⁰ Prof. Dr. Spöttel'in

23 **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir: Haberler Belgeler Yorumlar**, Haz.: Ahmet Gündüz Ökçün, Ankara, 1971, s.399.

24 **Cumhuriyet**, 28 İkincikânun 1938, s.7

25 **1938 Ziraat Kongresi İçin Veteriner İşleri Umum Müdürlüğünce Hazırlanan Koyunculuk (Merinos, Tiftik) Raporudur**, Ziraat Vekâleti, Ankara, 1938, s.3.

26 **Sümer Bank Bursa Merinos Fabrikası**, Ulus Basımevi, Ankara, 1952, s.2.

27 Tarak yapağı cinsi merinoslar; uzun lüleli, düz ve keçelenmeyen kumaş yapımı için kullanılmaktadır. Kılları sağlamdır ve kıvrımı azdır. Kolay taranır ve taramada kıl kaybı azdır. Yıllık kıl uzunluğu 5-6 cm seviyesine ulaşır. Sönmez, **a.g.e.**, s.39.

28 Nazım, **a.g.e.**, s.6.

29 Şahinkaya, **a.g.e.**, s.7.

30 Yücel Aşkın, “Cumhuriyet Döneminde Koyunculuk”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.2438.

kararı ile 1934'ten itibaren Alman yapağı-et merinosu ile kıvırcık koyununun melezlemesine başlandı. Bu maksatla Bursa, Balıkesir, Çanakkale mıntıkasına 500.000 kıvırcık koyunu getirildi.³¹

Çifteler harasında numune ağılı kuruldu. Melezleme çalışmaları kapsamında haraya 1939 yılında 130 karaman koyunu ve et merinos koçu alındı.³² Buradan Karacabey harası ile Ankara, Bursa, İzmir, Eskişehir ve Malatya'daki devlet işletmeleri vasıtasıyla halka damızlık merinos dağıtıldı.³³ Aynı zamanda Hükümet'in merinosların dağıtımını konusunda 16 Haziran 1930'da çıkardığı 1703 Sayılı “*Merinos Koyunlarının Tevzii Hakkında Kanun*” ile İktisat Vekâleti tarafından alınan merinoslar, Vekâlet'in belirlediği bölgelerdeki yetiştiricilere bedelsiz verilebilecekti.³⁴

Merinos yetiştiriciliği ve ıslahı üzerine incelemelerde bulunmak için Feshane Mensucat Türk Anonim Şirketi Müdürü Şükrü Bey, Almanya'ya ve Viyana'ya gönderildi.³⁵ Aynı zamanda koyunculuk üzerine eğitim vermek üzere Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde yabancı bilim insanları da görev yaptı. Bunlar arasında; Ord. Prof. Dr. Richard Woltereck, Ord. Prof. Dr. Walter Gleisberg, Ord. Prof. Dr. Walter Spottel, Ord. Prof. Dr. Hans Richter, Ord. Prof. Dr. Rudolf W. Seuffert, Prof. Dr. Koegel, Prof. Dr. Beller, Prof. Dr. Gebhardt, Prof. Dr. Stetter, Prof. Dr. Sprehn, Prof. Dr. Lutz, Prof. Dr. Horn yer alacaktı.³⁶

İktisat Vekili Şakir (Kesebir)³⁷ Bey 1930'da TBMM'deki görüşmelerde merinos yetiştiriciliği hakkında şunları söyledi:

31 Şahinkaya, a.g.e., s.7.

32 Batu, a.g.e., s.36.

33 Ömer Lütfi Sungan, “Merinos Koyunculugumuz”, **Feshane Aylık Mensucat Meslek Dergisi**, S 2, Şubat 1950, s.25.

34 **T.C. Resmî Gazete**, S 1524, 19 Haziran 1930, Ankara, 1930, s.9115.; **TBMM Kanunlar Dergisi**, XIII, Ankara, 1930, s.837.

35 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02-Kutu No: 66-Dosya No: 60-Sıra No: 1.

36 Cemalettin Yaşar Çiftçi, **Kuruluşunun 75. Yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü (1933-1948)**, Ankara, 2008, s.230-32.

37 Şakir Kesebir Bey 1889'da Köprülü'de doğdu. 1910'da Mülkiye Mektebi'nde eğitimini tamamladı. İpsala, Keşan ve Akçaabat ilçelerinde kaymakamlık yaptı. 1923'te Çatalca Mebusu seçildi. Kâzım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-II. Dönem (1923-1927)**, III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.207, 208; Daha sonraki yıllarda III. Dönem Edirne Mebusluğu, II. Dönem Muvâzene-i Maliye Encümeni Başkanlığı, III. Dönem Bütçe Encümeni Reisliği, V. Hükümet Dönemi İktisat Vekilliği görevlerinde bulundu. 6 Nisan 1966'da yaşamını yitirdi. **TBMM Albümü 1920-2010**, I, Gökçe Ofset Matbaacılık Limited Şirketi, Ankara, 2010, s.146.

“Efendim, tecrübeler henüz büyük bir fayda tespitine müsait olacak kadar ilerlememiştir. Yalnız birkaç seneden beridir ki memleketimizde merinos ırkı üzerinde çalışılmaktadır. Yarış ve İslah Encümeni'nin şayanı teşekkür yardımı ile memleketimizde iki bin beş yüze yakın merinos koç ve koyunu tedarik edilmiş, müesseselere ve koyun yetiştiricilere tevzi olunmuştur. Merinosların en büyük kıymeti yün mensucatı noktasındadır ve bilhassa yün sanayimiz için hariceten ithal etmeye mecbur olduğumuz ince yünü merinos koyunları temin etmektedir. Bunları dâhilde yetiştirmek için birkaç senelik tecrübe çok ümit veren neticeler vermiştir. Bu mesaide devam edilmek suretiyle on sene zarfında memleketimizin ince yüne olan ihtiyacını karşılayacağımızı tahmin ediyoruz. Şimdiye kadar alınmış olanlar bilhassa Bursa havalisinde teksif edilmiştir. Bursa, Balıkesir, kısmen İzmir muntıkasındadır. Bunun haricinde olarak Ankara, Eskişehir civarında ve Sultan suyu harasında tecrübeler devam olunuyor.”³⁸

Kars Mebusu Ahmet (Ağaoğlu) Bey'in merinosun doğu vilayetlerine gönderilip gönderilmeyeceği hakkındaki sorusuna İktisat Vekili Şakir (Kesebir) Bey: “... Şark havalisinde tecrübe yapılmış değildir ve çok yüksek bir iklimde bu tecrübeyi yapmayı da mütehasşısalar başlangıçta tavsiye etmemektedirler...”³⁹ açıklamasında bulundu.

Bursa'da Koyunları Yetiştirme Cemiyeti tarafından 1931'de yapılan toplantıda merinos ve kıvırcık koyununun yetiştirilmesi konusunda bilgilendirilmelerde bulunuldu.⁴⁰ 5 Temmuz 1934'te çıkarılan 2582 Sayılı “*Merinos Koyunları Yetiştirilmesi ve İslah Edilmiş Pamuk Tohumu Üretilmesi Hakkında Kanun*” ile merinos koyununun ıslah ve yetiştirilmesi ile pamuk ıslahı ve tohum üretimi için 1935 bütçesinden itibaren yedi yıl boyunca Ziraat Vekâleti bütçesine 3.000.000 lira tahsis edilecekti. Bununla merinos yetiştirme çiftlikleri kurulacaktı. Çiftliklerde yetiştirilen damızlık merinoslar, Maliye ve Ziraat Vekâleti'nin belirleyeceği bir bedelle yetiştiricilere verilecekti.⁴¹

Merinos yetiştiriciliği konusunda 1935'ten itibaren yeni bir safhaya geçildi. Böylece ithal edilecek merinos ırkının ve merinos yetiştirme bölgesinin belirlenmesi ile merinos yetiştirme teşkilâtının kurulması için çalışmalara

38 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi: TBMMZC**, XX/III, Ankara, 1930, s.161.

39 **TBMMZC**, XX/III, Ankara, 1930, s.161.

40 **Milliyet**, 16 Eylül 1931, s.2.

41 **T.C. Resmî Gazete**, S 2752, 15 Temmuz 1934, Ankara, 1930, s.4149.; **TBMM Kanunlar Dergisi**, XIII, Ankara, 1934, s.988.

başlandı. 1928’de Macaristan’dan getirilen merinosların yapağlarının verimi az ve kalitesi düşüktü. Bu nedenle uzman heyetler ülkenin ekonomik şartlarına en uygun merinos cinsi üzerine 1934’ten itibaren araştırmalarda bulundu. Alman merinosunun özellikleri bakımından en uygun cins olduğu sonucuna ulaşıldı.⁴² Buradan “Prekos”⁴³ cinsi merinos getirilmesi uygundur.⁴⁴

Merinos yetiştiriciliği için Bursa, Balıkesir ve Çanakkale’nin iklimi üzerine incelemeler yapıldı. Ortalama sıcaklığın 13-14 °C ve en sıcak, en soğuk ay arasındaki farkın 19.2-23.2 °C olduğu sonucuna ulaşıldı. Sıcaklığın sıfırın altına düştüğü gün yalnızca 67 idi. Yağmur miktarı Bursa ve Çanakkale’de 601-800 mm, Balıkesir’de 401-600 mm idi. Tüm bu koşullar merinos yetiştiriciliği için uygun bir ortam sağlamaktaydı. Bunun üzerine Bursa’nın Gemlik, İnegöl, İznik, Karacabey, Mudanya Mustafa Kemalpaşa, Orhaneli, Orhangazi, Yenişehir; Balıkesir’in Balya, Bandırma, Dursunbey, Erdek, Gönen, Sındırgı, Susurluk, Manyas; Çanakkale’nin Biga, Bozcaada, Eceabad, Ezine, Gelibolu, İmroz, Lapseki, Ayvacık, Yenice, Bayramiç mevkii merinos mıntıkası olarak belirlendi.⁴⁵

Fotoğraf: 2 Merinos yetiştirme mıntıkasını gösteren bir harita

Kaynak: Selâhattin Batu, **Türkiye Koyun Irkları ve Koyun Yetiştirme Bilgisi**, Ankara, 1951.

42 Sugan, a.g.m., s.25.

43 Prekos merinosları yüksek et verimi elde etmek için Fransız Rambouillet tipi merinoslar ile İngiliz cinsi Leicester koyunların melezleştirilmesi ile üretildi. Batu, a.g.e., s.148 Tevfik Bulak, “Ziraat Vekâletinin Üzerinde Durduğu Bir Konu: Merinos Yetiştirilmesi”, İktisadî Yürüyüş, S.100-104, (1 Nisan 1944), s.9.

44 Tevfik Bulak, “Ziraat Vekâletinin Üzerinde Durduğu Bir Konu: Merinos Yetiştirilmesi”, İktisadî Yürüyüş, S 100-104, 1 Nisan 1944, s.9.

45 Ziya Orhon, **Türkiye’de Merinos**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1944, s.23, 24.

Almanya'dan Türkiye'ye 1934'te 360 koç ve 500 koyun getirildi. Alman Koyun Yetiştirme Cemiyeti'nin yardımlarıyla Karacabey harasında 500 ana koyunluk bir “*elit sürü*” oluşturuldu. Harada 1935'ten itibaren merinosun çoğaltılması için çalışmalar yapıldı. Aynı zamanda da Bursa ve Balıkesir'deki koyun sürülerinin merinoslaştırılmasına başlandı. Merinos yetiştirme faaliyetlerinin etkili bir biçimde gerçekleştirilmesi için 1935'te merkezi Bursa'da olmak üzere “*Merinos Yetiştirme Müfettişliği*” kuruldu.⁴⁶ Bunun dışında merinos hakkında teknik eğitim almak için Bursa Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği Asistanı Veteriner Hekim Cemal ile Bursa Merinos Yetiştirme Çiftliği Asistanı Hadi Bey'in Ziraat Vekâleti tarafından Almanya'ya gönderilmesine karar verildi.⁴⁷ Aynı zamanda Almanya'dan altı ve Avusturya'dan üç mütehassısın getirilmesi İcra Vekilleri Heyeti'nce 1937'de kabul edildi.⁴⁸

Halkı, merinos konusunda bilinçlendirmek için 1942'den itibaren Beyşehir, Karacabey, Mustafa Kemalpaşa, Bandırma ve Balıkesir'de talî bölgeler oluşturuldu.⁴⁹ Bursa, Yenişehir, Mustafa Kemalpaşa ve Karacabey'deki 110 köyde 75.912 koyuna suni tohumlama yapıldı.⁵⁰ Bir kıvırcık koyunundan 1-1.5 kg yün alınırken, bir merinos koyunu 2-2.5 kg yün vermekteydi. Kıvırcık yapağısının kilosu 40-50 kuruş iken yarım kan merinosun yapağısı 105 kuruş ve safkan merinosun yapağısı 115 kuruş idi.⁵¹ Merinosun et verimi kuzularda %55-%62 idi. Aynı zamanda günde ortalama 32-35 litre süt alınmaktaydı.⁵²

Türkiye'de 1934 itibariyle 13.600.000 koyun vardı. Bunlardan genellikle et ve süt için yararlanılmaktaydı.⁵³ 1936-1941 döneminde elde edilen yapağı miktarı ortalama 31.150 ton idi.⁵⁴ Yerli koyun⁵⁵ yünlerinin elyafı kısa oldu-

46 Sukan, a.g.m., s. 26.

47 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 72-Dosya No: 14-Sıra No:6.

48 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 72-Dosya No: 19-Sıra No:1.

49 Sukan, a.g.m., s. 26.

50 Sedat Ataman, **Ekonomik ve Endüstriyel Bursa Cumhuriyet Bayramımızın 15 inci Yıldönümünde**, Yeni Basımevi, Bursa, 1938, s.25.

51 **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1939, s.8.

52 **Şehirlerarası Ticari Zirai Endüstri Bülteni**, İzmir, 1957, s.19.

53 Salâhattin Batu, “Türkiyede Hayvancılık”, **Türk Coğrafya Dergisi**, S 3-4, 1943, s.314.

54 Ahmet Ardel, “Cumhuriyet Devrinde Endüstri”, **Türk Coğrafya Dergisi**, S 3-4, 1943, s.332.

55 Türkiye'de bölgenin coğrafi yapısına ve kullanım amaçlarına göre çeşitli koyun cinsleri vardır. Bunlardan Kıvırcık Trakya ve Marmara bölgesinde, Sakız Çeşme'de; Karayaka Karadeniz'de; Akkaraman Orta Anadolu'da; Kızılıkaraman kuzeydoğuda; Dağlıç Kastamonu, Eskişehir, Afyon ve İzmir'de; Tuj Kars'ta; İvesi Gaziantep, Şanlıurfa,

Đu için dokuma fabrikaları 14 numaraya kadar iplik üretebilmekteydi. Yerli ipliklerden yapılan örgüler ise kabaydı. Bu nedenle fabrikalar dışarıdan yün ipliği almaktaydı. Avrupa'da yün sanayisinin kurulu olduğu ölkeler yün ihtiyacını İspanya ve Avusturalya'dan temin etmekteydi. Türkiye'deki dokuma fabrikaları ise İspanya'dan yün getirtmekteydi.⁵⁶ Türkiye, yün ipliği için 1931-1940 döneminde ortalama 1.1.00 lira döviz ödedi.⁵⁷

Tablo 1. Türkiye'de yünlü dokuma ithalat ve ihracat miktarları (1923-1938)

Yıl	İthalat (ton)	İhracat (ton)
1923	1.340	400
1924	1.310	
1925	2.214	
1926	2.420	
1927	1.840	563
1928	1.600	596
1929	1.840	763
1930	1.080	928
1931	916	1.224
1932	542	1.694
1933	521	2.281
1934	460	2.480
1935	356	2.535
1936	373	2.600
1937	368	2.700
1938	640	3.028

Kaynak: **BCA**, Fon No: 490.0.0-Kutu No: 1015-Dosya No: 916-Sıra No: 2.

Merinos işi bir ana program dâhilinde 7-8 yıla bölündü. Buna göre programın ilk üç yılında her türlü altyapı hazırlıklarının tamamlanması, hastalıklarla mücadele ve eleman yetiştirme çalışmaları yer almaktaydı. Uygulama

Mardin ve Hatay'da yetiştirilir. **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Der.: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, İstanbul, 1988,s.76.

56 **Akşam**, 13 Mart 1934, s.5.

57 Ardel, a.g.m., s.333.

aşamasında merkez Karacabey Harası ve Bursa Ziraat Mektebi olacaktır. Bilgi ve teknik işler, Yüksek Ziraat Enstitüsü tarafından gerçekleştirilecektir.⁵⁸

Merinos sayısını kısa sürede artırmak için ilk dönemlerde suni tohumlama yapıldı.⁵⁹ Ülkedeki teknik şartların ve diğer koşulların buna uygun olmaması nedeniyle bu yöntem 1936-1941 döneminde uygulanmaya başlayacaktı. 1942'den itibaren halka merinos koçu verilmeye başlandı.⁶⁰ Tarım Bakanlığı, merinos ihtiyacının yalnızca ülkenin batısında ve kıvırcık koyunu ile karşılanamayacağı sonucuna ulaştı.⁶¹ Melezleme çalışmaları 1951'den itibaren Orta ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde de yapılmaya başladı. Bu maksatla merinos koçları ile akkaraman koyunları üzerine melezleme yapıldı.⁶² Doğu Anadolu Bölgesi'nde koyunculuk ıslahı kapsamında ilk olarak 1952'de Karacabey harasından Erzurum Tohum Islah İstasyonu'na 50 Alman merinos koyunu ve 3 merinos koçu getirildi.⁶³

Tablo 2. Türkiye'de devlete ait merinoslar ve sayıma dâhil olmayan bölgelerdeki merinos miktarları (1939-1944)

Yıl	Sayıma Dâhil Merinos Sayısı
1939	20.425
1940	39.241
1941	53.882
1942	71.572
1943	85.985
1944	102.656
1946	131.815

Kaynak: Tevfik Bulak, "Merinos Dâvamız ve Bu Yetiştirmenin İstikbali", **İktisadî Yürüyüş, Haralar Özel Sayısı**, (Ocak 1946).

58 Anadolu, 20 Ağustos 1934, s.2.

59 Dünyada suni tohumlama çalışmaları ilk kez 1780'de yapıldı. Türkiye'de ise Prof. Mihalof tarafından 1925'ten itibaren uygulanmaya başlandı. Bu yöntemle Atatürk Orman Çiftliği'nde Karagül koyunu yetiştirilmeye başlandı. Orhon, a.g.e., s.17, 18.

60 Sugan, a.g.m., s.26.

61 Sönmez, a.g.e., s.252.

62 Meliha Özgirgin, "Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye Yünlü Sanayii", **Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi**, S 136, s.32.

63 Saip Tellioglu, **Merinos ve Morkaramanlarla Bunların F1 ve G1 Melezleri Arasında Yapağı Özellikleri Bakımından Mukayeseler**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1975, s.16.

Ülkedeki merinos yapağlarının yurt dışındakilerden farkını üreticilere ve üreticilerin elde ettikleri yapağılardan elde edilen ürünleri ilgililere tanıtmak için Türkiye’de ilk kez Bursa Merinos Fabrikası’nda 26 Haziran 1951’de bir “*Merinos Yapağı Sergisi*” açıldı.⁶⁴ Suni tohumlama işlemlerine 1960’da yeniden başlandı. Türkiye’deki melezlenmiş merinos sayısı 1972’de 925.740’a ulaştı.⁶⁵

I- Merinos Yetiştiriciliği ve Kurulan Çiftlikler

Cumhuriyet dönemi ile birlikte hayvancılığı geliştirmek için ıslah çalışmaları ayrı bir yöntem olarak kullanılacaktı. Bu maksatla sığır, koyun, tiftik keçisi ve at üzerine ıslah faaliyetleri gerçekleştirilecekti.⁶⁶ Koyun ıslahında özellikle merinos ırkı ön plana çıkacaktı. Burada amaç Alman yapağı-et merinosu yetiştirmekten ziyade yapağı kalitesi merinos gibi veya yakın, vücut yapısı yerli koyun cinslerinden büyük ancak merinostan biraz küçük kıvrıkcık cinsi kadar süt veren, ülkenin mera ve iklim şartlarına uygun bir “*Türk tipi merinos*” ırkı oluşturmaktı.⁶⁷ Islah çalışmalarında merinos yetiştirme çiftlikleri başat faktör olacaktı.

Merinos yetiştiriciliği için kurulan devlet çiftliklerine başlangıçta hayvancılıkla uğraşan bir kısım çiftçinin karşı çıktığı görüldü. Buna karşı uzmanlar; merinos yetiştiriciliğinin teknik bir iş olduğunu, bunun işsiz köylüye yeni bir iş sahası açacağını, yeni bir yöntem olan merinos yetiştiriciliğinin bu çiftliklerde öğretilerek zamanla birçok yerde Türk çiftçisi tarafından modern koşullarda uygulanacağını, bunun ise zamanla önemli bir gelir kaynağı oluşturacağını⁶⁸ ve bu nedenle ilk dönemlerde devlet çiftliklerinin gerekli olduğunu belirttiler.⁶⁹

Hükümet tarafından 1935’te merinos yetiştiriciliğinin gerçekleştirilmesi ve yünlü dokuma sanayisinin kurulması için 2.500.000 liralık bir bütçe tahsis edildi.⁷⁰ Merinos yetiştirme ve üretim işleri için 80 merinos koçunun

64 Ömer Özek, “Memlekette Açılan İlk Merinos Yapağı Sergisi”, **Feshane Aylık Mensucat Meslek Dergisi**, S 7, Temmuz 1951, s.222.

65 Özgirgin, a.g.m., s.32.

66 **Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Der.: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, İstanbul, 1988, s.73

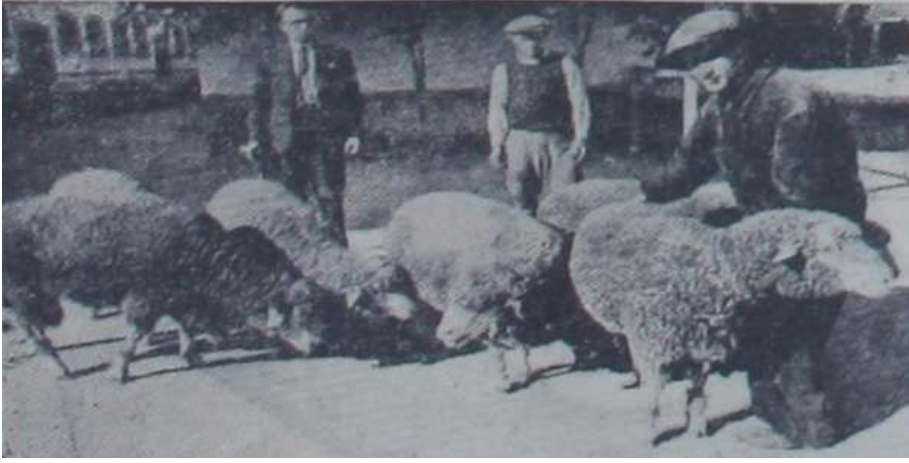
67 Şahinkaya, a.g.e., s.13.

68 Yerli koyun yünü 60-70 kuruş iken tam kan merinos yünü 120, yarım kan merinos yünü 110 kuruş idi. **Ulus**, 4 Temmuz 1939, s.6.

69 **Akşam**, 27 Kânunusani 1935, s.4.

70 **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1935, s.6.

pazarlıkla satın alınması 20 Nisan 1936'da İcra Vekilleri Heyeti tarafından onaylandı.⁷¹ Almanya'dan ve Macaristan'dan damızlık merinos koçu satın almak için Zootečni Enstitüsü Doçenti Kadri, Karacabey Harası Müdür Yardımcısı Celal ve Pendik Bakteriyoloji Enstitüsü Müdürü Şefik Bey'den oluşan bir heyetin teşkili ve bu şahısların her birine 1.000 lira döviz ödenmesine 1936'da karar verildi.⁷² Macaristan'dan 1937'de 300 damızlık merinos koyunu getirildi.⁷³

Fotoğraf: 3 Almanya'dan getirilen merinos koçlarından bir kısmı
Kaynak: **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1935

Merinos koyunu çoğunlukla Çanakkale, Balıkesir ve Bursa'da yetiştirilmekteydi. Bunların yapağlarını ıslah için Ziraat Vekâleti tarafından 1934'te dokuz kişilik bir heyet görevlendirildi. Heyet Bursa, Balıkesir ve Çanakkale'de yirmi gün araştırma yapacak ve çalışmalarını bir rapor haline getirecekti.⁷⁴ Merinos koyununun otu için Yüksek Ziraat Enstitüsü Bitki Profesörü Kravze ve yardımcısı Rauf Bey, Uludağ ve Karacabey'de çayır bitkisi üzerine incelemelerde bulunacaktı.⁷⁵

71 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 64-Dosya No: 31-Sıra No: 20.

72 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 63-Dosya No:28-Sıra No:9.

73 **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1937, s.4.

74 **Akşam**, 26 Temmuz 1934, s.2.

75 **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1935, s.2.

Tablo 3. Merinos yetiştiriciliği için ayrılan payların 1935 yılındaki bedelleri

Yer	Genel Masraf (TL)	Çalışan Ücretleri (TL)
Merkez	6.075	1.725
Bursa Mıntıkası	5.455	3.270
Karacabey Mıntıkası	60.120	5.900
Yabancı Uzmanlar	—————	5.250

Kaynak: **BCA**, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No:214-Dosya No:148-Sıra No:1935

Merinos mıntıkası olarak kabul edilen Bursa, Balıkesir ve Çanakkale'deki suni tohumlama çalışmalarını Mütihassıs Fahri Aras başkanlığındaki on beş kişilik veteriner ekibi gerçekleştirecekti.⁷⁶ Merinos yetiştirme çalışmalarının başladığı 1935'te 18.000 yerli kıvırcık koyunu⁷⁷, merinos koçu ile aşılandı. Bu sayı 1936'da 50.000'e, 1937'de 130.000'e yükseldi. 1938'de ise 200.000 koyunun aşılanması planlandı.⁷⁸

Merinoslaştırma işinin yılda %15-20 oranında olması amaçlandı. Devlet tarafından merinos yetiştiriciliğini teşvik etmek için çiftçiye yapağının kilo fiyatına ek olarak prim ödenecek, modern ağıllar kuranlara ödül verilecek, merinos sürü sahiplerine nakdi destek sağlanacak, sergiler düzenlenecek, merinos yetiştirme bölgelerinde yonca miktarını arttırmak için yonca tohumu bedelsiz olarak dağıtılacaktı. Bu doğrultuda 1943'e kadar 11.344 kg tohum dağıtıldı ve 2.274 dekar yoncalık alan oluşturuldu.⁷⁹ Modern ağıl kuranlara 600, gıda teminine 400, sürü bakımına 2.000, kesim işlerine 1.000 lira devlet desteği verildi.⁸⁰

76 **Anadolu**, 28 Temmuz 1936, s.3.

77 Kıvırcık koyununun yapağısı D sınıfında olup 37-45 mikron inceliğindeydi. Bu bakımdan Türkiye'deki yerli cins koyunları arasında en ince yapağıya sahipti. Fikri Karaesmen, "Merinos Koyuncululuğu ve Bursa Vilâyeti", **Uludağ Bursa Halkevi Mecmuası**, S 1, 2 inci Kânun 1935, s.37, 38.

78 **Son Posta**, 27 Mart 1938, s.5.; Aşılama sonucu elde edilen merinosların fiziki yapılarına bakıldığında; yükseklik 64-70 cm, uzunluk 69-73 cm, göğüs derinliği 29-31 cm, göğüs genişliği 20-23 cm, ön göğüs 16-19 cm, kürek uzunluğu 28-31 cm, göğüs çevresi 87-99 cm, baş uzunluğu 25-27 cm, genişliği 13 cm, alın uzunluğu 11- 13 cm, kulak uzunluğu 10-11 cm, genişliği 7 cm, ön incik çevresi 8-9 cm, arka incik çevresi 9-10.5 cm, canlı ağırlık 56-65 kg idi. Şahinkaya, **a.g.e.**,s.126.

79 Bulak, a.g.m., s.9.

80 Bursa Merinos Yetiştirme Müfettişliği, **a.g.e.**, s.9, 10.

Fotoğraf: 4 Merinos melezi koyunlar
Kaynak: **Akşam**, 27 Nisan 1936.

Köylünün elinde 1938’de 4.715 dişi ve 317 erkek yarım kan merinos vardı. Merinos bölgesindeki diğer merinoslar ile bu sayı 11.719 dişi ve 2.122 erkek olmak üzere 13.841’e ulaşmaktaydı.⁸¹ Aynı yıl Türkiye’deki toplam merinos koyun ve kuzu sayısı yaklaşık 50.000 idi.⁸²

Ziraat Vekâleti 1939’da kırk beş yerde suni tohumlama istasyonu açtı. Bunların on dokuzu Bursa’da, diğerleri ise Bandırma ve Balıkesir’de yer almaktaydı. İstasyonlar, üreticinin faydalanması için 3 km mesafede kuruldu.⁸³ İstasyonlara bir mütehassis veteriner ve bir hayvan sağlık memuru atandı.⁸⁴ Köylüler kurulan merinos yetiştirme çiftliklerinden alınan sonuçlardan oldukça memnun kaldı ve veterinerlere başvurarak: “*Aman! Koyunu aşılayın*” demeye başladı.⁸⁵

81 **Son Posta**, 1 Mart 1938, s.10.

82 **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1939, s.8.

83 **İkdam**, 1 Ağustos 1939, s.7.

84 **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1938, s.4.

85 **Kurun**, 12 Mart 1937, s.4.

Bursa Valisi Refik Koraltan⁸⁶ Bey köylünün merinosa olan alakası hakkında şu açıklamada bulundu:

“Köylü kâfi derecede vaziyeti anlamış ve bu işe sarılmıştır. Fakat birkaç kişi için dava aksayacak değil bilâkis daha büyük bir hızla daha kuvvetli bir hamle ile yürüyecektir. Bu işte çok kazanç olduğu anlaşıldıktan ve anlatıldıktan sonra kendiliğinden herkes buna koşacaktır. Devlet, bu işi bir süs olsun diye değil köylünün çok kazanmasını temin için yapıyor. Suni tohumlama yapılırken köylü ve halkın menfaati gözletilmektedir. Artık o da bunu tamamen müdriktir. Yerli cins koyun azamî 40 kilo et verirken bunun yanı başında merinosun 70-80 kilo verdiğini gören koyuncu elbette bunu tercih edecektir. Hastalığın sebebi teşrih edilmiştir. Bu gibileri merinosun faydasını bilmiyorlar. Öğretmek lâzım.”⁸⁷

Merinos sayısını arttırmak için çeşitli yöntemler uygulandı. Bunlar arasında; yünü fabrikaya getirenlere kilo başına 15-20 kuruş prim verilecekti. Kesimlik koyun ve en iyi ağıl yarışmaları düzenlenecekti. Ağıl yarışmasında birinci olanlardan Yenişehir’in Çardak köyünden İbrahim Süzen, Akçalar köyünden Mehmed Sarı ve Ayazma çiftliğinden Cemal Gökbayrak’a 100 lira ödül verildi. Sürü yarışmasında derece alanlardan üç kişiye 300, üç kişiye 150 ve üç kişiye 75 lira teşvik ödülü dağıtıldı.⁸⁸

86 Refik Koraltan, 1889’da Sivas’ın Divriği ilçesinde doğdu. Divriği Rüstiyesi’nde, İstanbul’daki Mercan İdadisi’nde ve Hukuk Mektebi’nde eğitimini tamamladı. Bursa’da savcı yardımcılığı ile resmî göreve başladı. Daha sonra Gelibolu ve Karaman savcılığı vazifesinde bulundu. 1918’de Trabzon Polis Müdürlüğü’ne atandı. Millî Mücadele’ye katılmak için Konya’ya gitti. 1920’de Birinci TBMM Hükümeti’nde Konya Meb’usu olarak görevde bulundu. 1935 yılına kadar Meb’usluk vazifesine devam etti. 1935’te Çoruh, 1937’de Trabzon, 1939-1942 yılları arasında Bursa Valiliği yaptı. 1943’te Bursa Milletvekili seçildi. Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ile Demokrat Parti’yi kurdu. 1950’de Kocaeli Milletvekili olarak Meclis’e girdi. 1950-1960 döneminde TBMM Başkanlığı yaptı. 27 Mayıs 1960 ihtilalinin ardından tutuklandı ve Yassıada’ya gönderildi. Müebbet hapis cezası aldı. Bir süre sonra aftan yararlandı. 1974’te İstanbul’da yaşamını yitirdi. **Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi**, Kaynak Kitaplar, İstanbul, 1974, s.949.

87 **İkdam**, 1 Ağustos 1939, s.7.

88 **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1939, s.8.; Bursa ve Balıkesir merinos yetiştirme mntıkasında açılan sergiler ile ağıl, sürü, kesim ve gıda kategorilerinde verilen ödül bedelleri; 1936’da 3.860, 1937’de 7.320, 1938’de 8.110, 1939’da 10.120, 1940’da 10.630, 1941’de 11.718, 1942’de 8.500, 1943’te 9.295, 1944’te 13.490, 1946’da 6.455, 1947’de 7.500, 1948’de 900, 1949’da 13.500, 1950’de 14.000, 1951’de 17.290, 1952’de 11.360 lira idi Şahinkaya, **a.g.e.**, s.13.

Fotoğraf: 5 Merinos koyun yetiştiriciliği yarışmasında ödül alanlar bir arada (1937)
Kaynak: **Cumhuriyet**, 29 Mart 1937

Tüm teşvik ve ödüllere karşın 1934'ten 1952'ye kadar geçen on sekiz yıl içinde merinos yetiştirme bölgesinde 133.343 ve Türkiye genelinde 149.944 merinos melezi seviyesine ulaşıldı. Bu miktar ülkenin yapağı ihtiyacını karşılayacak seviyede olmadığından dolayı merinos fabrikası için özellikle 1946-1948 yılları arasında yapağı ithali gerçekleştirildi.⁸⁹

1.1. Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği

Hereke ve yün-iş gibi dokuma fabrikaları yün ipliğini kendileri imal ederken diğer birçok dokuma fabrikası için gerekli olan yün ipliği yurt dışından alınmaktaydı. Bu ihtiyacı karşılamak için devlet tarafından Bursa'da 1938'de 2.500.000 lira değerinde bir merinos fabrikası inşa edildi. Merinos ile uzun elyaflı pamuk üretmek için 3.000.000 lira değerinde bir tahsisat yapıldı. Hazırlanan programla başlangıçta en kaliteli ve en ince⁹⁰ yapağıya sahip yerli

89 Şahinkaya, **a.g.e.**, s.8.; Merinos yünü ithalatı; 1923'te 1.777, 1924'te 6.302, 1925'te 3.283, 1926'da 17.015, 1927'de 39.719, 1928'de 51.403, 1929'da 76.683, 1930'da 145.014, 1931'de 284.821, 1932'de 288.026, 1933'te 311.429, 1934'te 559.623, 1935'te 352.299, 1936'da 47.892, 1937'de 240.692, 1938'de 544.794, 1939'da 2.097.262, 1940'da 932.939, 1941'de 1.219.587, 1942'de 988.859, 1943'te 2.082.623, 1944'te 2.124.136, 1945'te 2.913.301, 1946'da 4.733.348, 1947'de 5.563.003, 1948'de 3.927.565, 1949'da 4.233.918, 1950'de 2.584.193, 1951'de 2.904.328 kg idi. Şahinkaya, **a.g.e.**, s.11.; Ülke genelinde elde edilen yapağı miktarı ise; 1941'de 134.705, 1942'de 178.930, 1943'te 216.942, 1944'te 265.640, 1945'te 290.425, 1946'da 282.014, 1947'de 303.822, 1948'de 257.892, 1949'da 218.450, 1950'de 190.512 kg idi. Şahinkaya, **a.g.e.**, s.10.

90 Yapağılar en inceden en kalına doğru; 24-26 mikron inceliğindeki A, 26-30 mikron inceliğindeki B, 30-37 mikron inceliğindeki C, 37-45 mikron inceliğindeki D, 45-60

koyunlar ile yurt dışından getirilen merinos yapağısı kullanılarak %30 tiftik ve kısmen saf merinos işlenecekti. Ülkede merinos türü ve yünü yeterli bir seviyeye ulaştığı zaman ithalat durdurulacaktı. Bunun için yedi yıl içerisinde fabrikanın yün ihtiyacını tamamen yurt içinden karşılanması planlandı. Bu maksatla Bursa'daki merinos yetiştirme müfettişliği ile Karacabey'deki merinos yetiştirme çiftliğinde çalışmalar yapıldı.⁹¹

Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği 1935'te faaliyete geçti.⁹² Çiftlik Müdürü Ekrem Bey idi.⁹³ Burada Almanya'dan gelen Merinos Uzmanı Baron Von Cepte⁹⁴ ile Macaristan'dan gelen Mera Uzmanı Prof. Kolbay Karoly ve yardımcısı Dory Losos görevde bulundu.⁹⁵ Çiftlikte her yıl 15 Mayıs-15 Haziran tarihleri arasında açılacak suni tohumlama kursları vasıtasıyla otuz veteriner ve otuz sağlık memuru yetiştirilecekti. Bu kişiler faaliyete geçecek otuz istasyonda suni tohumlama üzerine çalışmalar gerçekleştirecekti.⁹⁶

İstasyonda Almanya'dan her biri 500 liraya getirilen⁹⁷ damızlık merinos koçu ile yerli koyunlar suni yöntemle aşılansak yerli merinos ırkı⁹⁸ elde edildi. Bu yöntemle Almanya'dan alınan yetmiş koç, 1936'da on bölgedeki suni tohumlama istasyonlarında yaklaşık on bin yerli koyun ile aşılandı. Doğal yöntemde bir koç, yirmi beş koyun ile suni yolla bir koç, bin koyun ile eşleştirilmekteydi. Böylece daha az masraf ve işçilik ile daha fazla verim alınmak-

mikron inceliğindeki E, 60 ve üzeri mikron inceliğindeki F yapağı olarak sınıflandırılır. Türkiye'deki koyunlarının yapağıları D, E, F sınıfında olup, kalın bir yapıya sahiptir. Fikri Karaesmen, "Merinos Koyuncululuğu ve Bursa Vilâyeti", **Uludağ Bursa Halkevi Mecmuası**, S 1, 2 inci Kânun 1935, s.37.

91 Musa Ataş, "Sanayi Hayatımızda Yeni Bir Hamle: Merinos Yetiştiriciliği Sür'atle İlerleyen ve Memlekete Refah Getiren Bir Gelir Kaynağı Oluyor", **Açık Ses**, 27 Haziran 1936, s.1.

92 **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1935, s.4.

93 **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1939, s.6.

94 **Kurun**, 12 Mart 1937, s.4.

95 Seyfi Yıldırım, "Cumhuriyet Döneminde Türk-Macar İlişkileri Çerçevesinde İstihdam Edilen Macar Uzmanlar", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 15, Bahar 2012, s.131, 139.

96 **Kurun**, 12 Mart 1937, s.4.

97 **Akşam**, 27 Nisan 1936, s.5.

98 Karacabey merinos koyunu 50-60 kg, koçu 80-100 kg ağırlığa sahiptir. Yapı itibarıyla beyaz vücutlu, başı yapağısız, karın ve bacakları yapağılı, kuyruğu ince ve uzun idi. Kirli yapağı ağırlığı 3-3.5 kg, süt verimi 30-35 kg idi. Kargas ağırlığı 25-40 kg, et randımanı %45-50 idi. **Hayvancılık Sektörü Raporu**, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, s.32.

taydı. Bu yöntem o dönem için dünyada yalnızca Sovyet Rusya’da ve bunun üzerine eğitim alan Türk veterinerler tarafından Türkiye’de uygulanmaktaydı.⁹⁹ Türkiye’nin her yerinden gelen veterinerler Karacabey’deki merinos kursunda eğitim almaktaydı.¹⁰⁰ Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği’nde 2 Şubat 1938 tarihi itibarıyla 1.480 dişi yarım kan merinos bulunmaktaydı.¹⁰¹

Tablo 4. Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği’nde 1938 yılı itibarıyla personel sayısı, ücret miktarı ve çalışma süresi

Memuriyet Unvanı	Çalışan	Süre (Ay)	Ücret (TL)
Merinos Yetiştirme Asistanı	4	5	2.400
Merinos Hastalıkları Asistanı	2	5	1.200
Bakteriyolog	1	5	750
Mes’ul Muhasip	1	5	600
Ayniyat Memuru	1	5	350
Kâtip	1	5	300
Hademe	2	5	300

Kaynak: **BCA**, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 83-Dosya No:60-Sıra No: 10

Araştırmacı-Yazar Hayrettin Ziya Taluy Bey 1943 yılında ziyaret ettiği Karacabey harasında merinoslar hakkındaki izlenimlerini şu cümlelerle aktarmaktaydı:

“... Bir uçtan öbür uca enine 18, boyuna 24 kilometre uzunluğunda ve 110.000 dönüm yüz ölçümündeki harada merinoslar kırılıyor. Elektrikle çalışan sıra sıra tıraş makineleri altına çekmişler. Bu, görülecek bir sahnedir. Yüzlerce anne içeride bağrışıyor. Yüzlerce kuzu dışarıda meleşiyor. Kırılma bitti. Kapılar açıldı. Kalın yünlü sırtlarıyla giren analar, kılsız çıktılar... Merinos koçlarının hususiyetine şaşkınlıkla bakıyoruz. Kıvrır kıvrır yünleri, çiğ renkli ve kanlı gözleri, iri başlarına rağmen ince ve uzun yüzleri, hele kat kat yağlı ve katları arasındaki kılları dökülmüş enseleri, bakışları çekiyor. Ne de büyük

99 Ataş, a.g.m., s.1.

100 **Akşam**, 27 Nisan 1936, s.5.

101 **Son Posta**, 1 Mart 1938, s.10.; Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği’nde 1952 yılı itibarıyla 1.463 elit ve 3.243 muhtelif kan dereceli melez olmak üzere toplam 4.706 merinos vardı. Şahinkaya, **a.g.e.**, s.8.

*koçlar. İçlerinden birinin 130 kilo sıkletinde olduğunu duyunca hayretimiz büsbütün artıyor...*¹⁰²

I.2. Bandırma Merinos Yetiştirme Çiftliği

Bandırma Merinos Yetiştirme Çiftliği 1943'te kuruldu.¹⁰³ Bandırma'nın Edincik bölgesinde yer alan çiftlik 24.369 dekarlık bir arazide faaliyetlerini sürdürdü. Çiftlikte; 41 koç, 1.893 koyun, 14 erkek toklu, 477 dişi toklu, 341 erkek kuzu, 544 dişi kuzu, 1 boğa, 10 inek, 8 dana, 8 buzağı, 2.410 kümes hayvanı, hizmet hayvanı olarak 25 at ve 8 katır bulunmaktaydı.¹⁰⁴ Bandırma Merinos Şefliği müdürlüğünde Fahri Savruna Bey görev yapmaktaydı.¹⁰⁵

Fotoğraf: 6 Bandırma Merinos Yetiştirme Çiftliği Binası
Kaynak: **Şehirlerarası Ticarî Zirai Endüstri Bülteni**, İzmir 1957.

Çiftlik; asgari on beş bin koyunun koç ihtiyacını karşılamak, üç yılda kırk bin koyunu aşlamak, damızlıkların verim ve kalitesini yükseltmek, her yıl yaklaşık iki yüz köylüye tane ve kaba yem desteği sağlamak, hayvan bakım, sağım, kırım gibi bilgileri öğretmek, çayır ve meraları verimli bir hale getirmek gibi faaliyetlerde bulunulacaktı. Yetiştiricilere yılda ortalama beş yüz merinos koçunu ve iki yüz merinos koyununu 25 lira bedelle verecekti.¹⁰⁶

102 Hayrettin Ziya Taluy, "Karacabey Harası", **Uludağ Bursa Halkevi Mecmuası**, S 63, 2nci Kânun-Şubat 1944, s.42, 43.

103 **Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi**, Kaynak Kitaplar, İstanbul, 1974, s.956.

104 **Şehirlerarası Ticarî Zirai Endüstri Bülteni**, İzmir, 1957, s.18, 19.

105 **Cumhuriyet**, 17 Birinciteşrin 1937, s.5.

106 **Şehirlerarası Ticarî Zirai Endüstri Bülteni**, s.18.

Çiftlikteki damızlık koyun sayısı 3.310 olup suni yöntemle gerçekleştirilen aşılama sonucu %97.40 oranında bir gebelik seviyesine ulaşılmıştı.¹⁰⁷Çiftlikte 1952 yılı itibarıyla 101 elit ve 3.993 muhtelif kan dereceli olmak üzere toplam 4.094 merinos bulunmaktaydı.¹⁰⁸

I.3. Bursa Merinos Yetiştirme Çiftliği

Bursa mıntikasındaki kıvırcık koyunlara 1 Haziran 1936'dan itibaren Almanya'dan getirilen merinos koçları ile suni tohumlama yapılmaya başlanacaktı.¹⁰⁹ Bursa'daki suni tohumlama işlerinin denetiminde Ziraat Vekâleti şube müdürlerinden Fahri Aras ve Fahri Savron beyler görev yapacaktı.¹¹⁰ Merinos yetiştiriciliği için 1937'de Bursa'da Merinos Suni Tohumlama Laboratuvarı açıldı. Burası dönemi itibarıyla Sovyet Rusya'nın ardından dünyadaki en modern laboratuvar idi.¹¹¹

Fotoğraf: 7 Merinos Suni Tohumlama Laboratuvarı'nın açılış töreninden bir görüntü (1937)

Kaynak: **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1937.

Bursa Merinos Yetiştirme Çiftliği'nde 2 Şubat 1938 itibarıyla 1.721 dişi, 1.182 erkek safkan merinos ile 3.303 dişi ve 623 erkek yarım kan merinos bulunmaktaydı.¹¹²

107 **Şehirlerarası Ticari Zirai Endüstri Bülteni**, s.19.

108 Şahinkaya, **a.g.e.**, s.8.

109 **Yeni Ses**, 30 Mayıs 1936, s.1.; **Anadolu**, 23 Mayıs 1936, s.3.

110 **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1938, s.4.

111 **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1937, s.4.

112 **Son Posta**, 1 Mart 1938, s.10.

Tablo 5. Bursa Merinos Çiftliği'nde 1938'deki personel durumu, ücret miktarı ve çalışma süresi

Memuriyet Unvanı	Çalışan	Süre (Ay)	Ücret (TL)
Merinos Yetiştirme Uzmanı	1	5	750
Merinos Yetiştirme Asistanı	1	5	600
Merinos Hastalıkları Uzmanı	2	5	1.500
Hademe	1	5	125

Kaynak: **BCA**, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 83-Dosya No:60-Sıra No:10.

Alman Koyunculuk Cemiyeti Birliği direktörlerinden Mütihazası Lil-yantal Harada, Bursa'daki incelemelerinin ardından merinos yetiştiriciliğinin geldiği noktayı şu ifadelerle açıkladı:

“Cumhuriyet hükümetinin merinos işine verdiği ehemmiyetin burada büyük kıymetini gördüm. Kuvvetle ümit ederim ki, çok yakın bir zamanda bu metodik merinos siyasetiniz emniyetle başarılı olacak-tır. Yenişehir mintikasında gördüğüm ilk merinos kuzuları bana bu iş hakkında çok büyük bir itimat ve kuvvet verdi. Bu münasebetle bu işte çalışan baytar ve ziraatçı arkadaşlarımı takdir ve tebrik ederim.”¹¹³

607

II. Bursa Merinos Fabrikası

Türkiye'deki koyunların yapağları genel olarak kalın ve kaba idi. Bunlar; keçe, kaba kumaş, halı ve kilim gibi ürünlerin imalinde tercih edilmekteydi.¹¹⁴ Bu nedenle taranmış ince yün ipliği üretimi için uygun değildi. Bir yapağda aranan özellikler arasında; incelik, sağlamlık, esneklik, yumuşaklık, parlaklık, şeklini bozmaması dokuma açısından oldukça önemliydi. Merinos yapağısı bu özelliklerin tümünü taşıymaktaydı.¹¹⁵

Yüksek kaliteli yün ipliği olarak adlandırılan “kamgarn” ise yalnızca merinos cinsi koyundan elde edilebilmekteydi. Ülkedeki yünlü dokuma sanayisinde kullanılan kamgarn iplikler Avrupa'dan getirilmekteydi.¹¹⁶ Yapılan planlama ile

113 *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1937, s.2.

114 **1938 Ziraat Kongresi İçin Veteriner İşleri Umum Müdürlüğünce Hazırlanan Koyunculuk (Merinos, Tiftik) Raporudur**, s.3.

115 Karaesmen, a.g.m., s.37.

116 Selim Cavid, “Cumhuriyet Neslinin Elinde Hızla İlerleyen Bir Müessesese Bursa Merinos Fabrikası”, *İktisadî Yürüyüş*, S 10, 1 Mayıs 1940, s.18.

Avusturalya'dan merinos yapağısı alınacak ve ilk olarak iplik, daha sonra yün-
lü kumaş imal edilecekti. İlerleyen dönemde ise merinos koyunu Bursa ve çev-
resinde yetiştirilecekti. Kurulacak bir kamgarn fabrikası ile ithalatın %7.5'ini
oluşturan kamgarn ipliğini yurt içinde üretmek için merinosun yetiştirilmesi ve
ihtiyaç duyulan ince yün dokumaların üretilmesi planlandı.¹¹⁷

Fabrika için en aşağı bir buçuk milyon merinos koyununa ihtiyaç vardı.
Merinos sahası olarak kabul edilen yerler Bursa, Balıkesir ve Manisa idi. Mın-
tıkada merinosçuluk 1929'da başladı. 1929'dan 1934'e kadar yetiştiricilere üc-
retsiz olarak 204 safkan koç ve 110 dişi koyun dağıtıldı. Bunlarla şimdiye kadar
yaklaşık 1.000 yarım kan merinos elde edildi. Yetiştiricilere 550 merinos koyu-
nu dağıtılmak üzere hazırlandı.¹¹⁸ Türkiye'de 1938'de suni yolla 29.000 merinos
koyunu elde edildi. Böylece 60.000 koyun merinosa dönüştürüldü.¹¹⁹

Fabrika inşa edilmeden önce Bursa'nın merinos koyunu için uygun şart-
lara sahip olup olmadığı üzerine çalışmalarda bulunuldu. Bu doğrultuda ön-
celikle Karacabey'de tecrübeler yapıldı. 1934'te Bursa'ya gelen Ziraat Vekili
Muhlis (Erkmen) Bey'in¹²⁰ başkanlığında; merinos koyunları üzerine Ziraat
Vekili eski müsteşarı Yüksek Baytar Mektebi Zootečni Muallimi İhsan Abi-
din, Ziraat Vekâleti Zootečni Mütihazası Nurettin, Yüksek Ziraat Enstitüsü
Zootečni Profesörü Spotel, Hıfzıssıhha Enstitüsü Profesörü Beller, Bakte-
riyolog Süreyya, Tahsin, Kadri, Selahattin, Paraizitoglo, Nevzat ve Necati,
Karacabey Harası Müdürü Şefik beylerden oluşan bir heyet Bursa, Balıkesir
mıntıkasında incelemelerde bulundu.¹²¹ Son tetkikatı İktisat Vekili Celâl Ba-
yar¹²², Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat ve Hereke Fabrikası Müdürü

117 **Merinos**, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa, 2015, s.9.

118 **Akşam**, 2 Şubat 1934, s.6.

119 **Akşam**, 25 Eylül 1939, s.4.

120 Muhlis Erkmen 1891'de Bursa'da doğdu. İstanbul Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nda
eğitim aldı. III. ve VIII. Dönem Bursa, IV., V., VI., VII. Dönem Kütahya milletvekilliği
görevinde bulundu. VII., VIII., XI., XII. Hükümetleri dönemlerinde Ziraat Vekilliği
yaptı. 1985'te yaşamını yitirdi. **TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt: 1920-1950**, Ankara,
2010, s.457.

121 **Anadolu**, 20 Ağustos 1934, s.1.; **Türk Sözü**, 20 Ağustos 1934, s.1.

122 Celâl Bayar 1883'te Gemlik'te doğdu. Bursa'daki Fransız okulunda eğitim gördü. Gemlik
Reji İdaresi, Ziraat Bankası ve Deutsche Bank Şubesi'nde memur olarak çalıştı. 1919'da
İstiklâl Harbi'ne katıldı ve Akhisar Millî Kuvvetler Komutanı oldu. 1920'de Saruhan
mebusu seçildi. 1921'de İktisat Vekilliği görevine atandı. 1924'teki II. İsmet (İnönü)
Kabinesi'nde, mübadele, imar ve iskân vekilliği yaptı. Türkiye İş Bankası'nı 26 Ağustos
1924'te kurdu. 1931'deki IV. İsmet (İnönü) Kabinesi'nde İktisat Vekilliği yaptı. Celal

Reşat beyler yaptı.¹²³ Şehrin, otağı bol geniş ovalara sahip ve elverişli havası ile merinos için en uygun yer olduğu sonucuna ulaşıldı.¹²⁴

Bursa'da Başvekil İsmet İnönü tarafından 28 Kasım 1935'te temeli atılan¹²⁵ Balkanların ve Orta Doğu'nun en büyük taranmış kamgarn iplik ve dokuma fabrikası¹²⁶ 2 Şubat 1938'de Mustafa Kemal Atatürk tarafından saat 16.25'te açıldı. Kendisini, Fabrika Müdürü Ömer Lütfi Sugan¹²⁷ karşıladı. 17.30'a kadar fabrika içinde incelemelerde bulunan Atatürk'e bu süre zarfında fabrikadaki üretim hakkında bilgiler verildi.¹²⁸ Mustafa Kemal Atatürk, incelemelerinin ardından fabrikanın hatıra defterine şunları yazdı:

*“Sümer Bank Merinos Fabrikası, çok kıymetli bir eser olarak milli sevinci arttıracaktır. Bu eser, yurdun, hususiyile Bursa bölgesinin endüstri inkişafına ve büyük milli ihtiyacın giderilmesine yardım edecektir. Eserin başarılmasında Ekonomi Bakanlığı'nı tebrik ederim. SümerBank direktörlüğüne teşekkür ve fabrikayı gördüğüm gibi yüksek bilgi, tam düzenli idarede, direktörüne başarı te-menni ederim.”*¹²⁹

Bayar 1937-1939 döneminde başvekillik görevinde bulundu. 1946'da Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1950-1960 döneminde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin üçüncü cumhurbaşkanı olarak görev yaptı. 1986'da İstanbul'da öldü. Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**, III, Ankara, 1994, s.831-836.

123 **Cumhuriyet**, 18 Teşrinisani 1934, s.3.

124 **15 Bursa**, s.109.

125 **Sümerbank X uncu Yılı**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1943, s.66.; **Sümer Bank Bursa Merinos Fabrikası**, Ulus Basımevi, Ankara, 1952, s.1.; **Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank 1933-1973**, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1973, s.126.; **Cumhuriyetin 50. Yılında Bursa 1973 İl Yıllığı**, Bursa Valiliği, Bursa, 1973, s.233.

126 **Büyük Modern Türkiye**, Nisan-Mayıs 1962, S 17-18, s.6.

127 Bursa Merinos Fabrikası'nın ilk müdürü Sanayici Ömer Lütfi Sugan idi. Kendisinin 1938'de Türkiye Yün İpliği ve Dokuma Şirketi Müdürlüğü'ne tayin olması üzerine fabrika müdürlüğüne Sümerbank İplik Dokuma Müessesesi Müdür Muavini Nihat Alpar atandı. **Türkiye Ticaret Postası**, S.350-99, 9 Temmuz 1948, s.2.

128 **Son Posta**, 3 Şubat 1938, s.11.

129 **Bursa Merinos Fabrikası Hatıra Defteri**, Bursa, 1938.

Fotoğraf: 8 Atatürk, Bursa Merinos Fabrikası'nda incelemelerde bulunurken (1938)
Kaynak: **Son Posta**, 4 Şubat 1938.

Başvekil Celâl Bayar 2 Şubat 1938'de Bursa Merinos Fabrikası'nın açılışı münasebetiyle yaptığı konuşmasında şu bilgileri paylaştı:

“... Merinos fabrikası, Hükümet'e 3.500.000 liraya mal olmuştur. Hammadde olarak kullanacağımız eşya ve maddenin toplamı 2.750.000 kilodur. Bu hammadde içinde henüz hiç kullanılmayan 150.000 kilo tiftik de yer almış bulunmaktadır. Fabrikanın başlıca tüketim maddesi merinos yünüdür. Merinos yünü de 2.000.000 kilodur. Fabrika üç ekiple çalışmak kudretine sahiptir. Bir ekiple beş yüz elli işçi çalışacaktır. Üç ekibe çıkınca bin altı yüz elli vatandaşa ekmek verecektir... Fabrikayı kurmak için planları üzerinde çalıştığımız zaman yarı mamul olarak hammaddesinin dışarıdan gelmesini düşünmüştük. Çünkü merinos memlekette yeterli derecede yetişmiyordu... Fakat üretici bundan zarar edecekti. Merinos bugün, memleketimizde dikkat çekici bir derecede az yetişmektedir. Fakat yılmadık, endişe etmedik fabrikayı burada kurduk. Çünkü bu muhiti Bursa'dan Çanakkale'ye uzatarak merinos muntakası yaptık... Merinos ikliminde Türk merinosu yetiştirdiğimiz zaman 2.000.000 servet bu memlekette kalmış olacaktır...”¹³⁰

Bursa Merinos Fabrikası'nın makineleri Almanya'nın Deutsche Spinnereimaschinenbau A. G. Ingolstadt/Oberbayern¹³¹, Siemens, Schulze, AEG

130 **Bursa**, 3 Şubat 1938, s.2.

131 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 66-Dosya No: 60-Sıra No: 1.

ve Benhard firmalarından alındı.¹³² Fabrika 40.250 m²'lik bir arazi üzerine kuruldu. 17.970 eğirme ve 7.040 çift büküm iğine sahipti. Bin iki yüz işçinin çalışacağı fabrikada iki ekip ile günde 1.140.000 kg iplik imal edilecekti.¹³³ Fabrika ülkenin yün iplik ihtiyacının yaklaşık %85'ini karşılayabilecek kapasitedeydi.¹³⁴

Fabrika, iplik ve kumaş üretiminin yanı sıra bulunduğu çevreye çeşitli sosyal imkânlar sunmaktaydı. Bu bakımdan işletme bünyesinde dokuz kişilik bir sağlık ekibi vardı. Tedaviler; röntgen, elektrokardiyografi ve diş ünitesi olduğu beş yataklı bir revir ile ultraterm, diyaterm, sonostat, enfraruj ve ultraviyole cihazının bulunduğu bir fizik tedavi bölümünde yapılmaktaydı. Bunun dışında; kreş, sinema ve sosyal tesisler yer almaktaydı.¹³⁵

Fotoğraf: 9 Bursa Merinos Fabrikası'nın ön cephesinden bir görüntü (1938)
Kaynak: **Son Posta**, 3 Şubat 1938.

Bursa'ya Mayıs 1938'de gelen Almanya Ziraat Vekâleti Koyunculuk Müşaviri ve Almanya Koyunculuk Birliği Başmüdürü Gumppeberg ile Almanya Zi-

132 Ataman, **a.g.e.**, s.30.; **Bursa Sesleri**, 10 Şubat 1937, s.1.; Fabrikadaki makineler arasında; Rich Hartman marka fitil makinası, Hamel marka iplik buhar kazanı ve fantezi büküm makinası, J. G. Linder marka tops boyama kazanı ve çile boyama kazanı, Ingolstadt marka dört gözlü çekme makinası ve melanör makinası, Borsig marka su borulu buhar kazanı, Carl Hamel marka çile makinası, Rojer marka jakarlı dokuma tezgâhı vardı. **Sümer Holding A.Ş. Merinos Yünlü Sanayii İşletmesi Makine ve Teçhizat Listesi**, Bursa, 2000, s.1-9.

133 **Son Posta**, 2 Şubat 1938, s.11.

134 **Kurun**, 3 Şubat 1938, s.10.

135 İ. H. Koyuç, "İdealistlerin Şaha Kaldırdığı Bir Tesis: Yünlü Sanayii Müessesesi", **Türkiye İmar, Turizm ve Sanayi**, S 6, 1967, s.13, 14.

raat Vekâleti Zootečni Şefi ve Almanya Yapağıcılık Mütahassısı, Karacabey'deki elli merinos sürüsü üzerinde incelemelerde bulundular. Daha sonra merinos fabrikasını gezdiler. Koyunculuk Mütahassısı Gumpemberg fabrika hakkındaki izlenimlerinin şu cümlelerle ifade etti: “*Dünyada birçok dokuma fabrikaları gezdim. Fakat Bursa'daki kadar teknik çalışan modern ve güzel bir müesseseye ilk defa rastladım. Bu işin Türkiye'deki istikbaline büyük bir emniyet getirdim.*”¹³⁶

Tablo 6. Bursa Merinos Fabrikası'nın 1945-1957 döneminde ürettiği yünlü dokuma miktarı

Yıl	Dokuma Üretimi (m)
1945	329.016
1951	480.070
1952	667.121
1955	974.155
1956	903.723
1957	1.485.212

Kaynak: **Büyük Modern Türkiye**, S.17-18, (Nisan-Mayıs 1962).

Fabrika aynı zamanda ülke ekonomisine önemli katkılarda bulundu. Böylece yurt dışına çıkan yaklaşık 4.500.000 liralık döviz yurt içinde kaldı. Bursa defterdarlığına yılda 600.000 lira ve Bursa pazarına 60.000-70.000 lira tahsis edildi. İşletmede 2.200-2.400 işçiye istihdam sağlandı.¹³⁷ Fabrika tarafından 1938-1950 yılları arasında işçi ve memura 27.000.000 lira maaş, devlete yaklaşık 29.000.000 lira vergi ödendi. Yine aynı dönemde 23.000.000 lira değerinde merinos yapağısı, 18.500.000 lira değerinde yerli yapağı kullanıldı. Bu hammaddeler ile 128.500.000 liralık 17.500.000 kg yün ipliği büküldü, 22.872.858 lira değerinde 2.109.202 m. merinos kumaşı dokundu.¹³⁸ Fabrikada imal edilen kumaşlar ABD ve Avrupa, iplikler ise İran tarafından tercih edilmekteydi.¹³⁹ Bursa'nın dış ticaret faaliyetlerinin artması sonucu 1926'da 6.277 lira olan ithalat miktarı 1938'de 334.785 liraya yükseldi.¹⁴⁰

136 **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1938, s.6.

137 Selim Cavid, “Cumhuriyet Neslinin Elinde Hızla İlerleyen Bir Müessese Bursa Merinos Fabrikası”, **İktisadî Yürüyüş**, S 10, 1 Mayıs 1940, s.19.

138 **Mensucat Meslek Dergisi**, IV, S 2, Şubat 1951, s.56.

139 **Merinos**, S 120-121-122, Ekim-Kasım-Aralık 1982, s.2.

140 **15 Bursa**, s.73.

SONUÇ

Merinosun ıslahı ve çoğaltımı işi üzerine ilk çalışmalar XVII. yüzyılda Fransa'da kurulan merinos yetiştirme tesislerinde başladı. Almanya'da XVIII. yüzyılda modern merinos yetiştiriciliği uygulamasının temeli atıldı. XIX. yüzyılda ise Avrupa'da yaygın bir duruma gelecekti. Bu süreçte Osmanlı Devleti idarecileri, dokumada özellikle fes yapımında merinos yapağısı kullanma gereği duydu. 1841'de İspanya'dan, 1893'te ve 1910'da Fransa'dan merinos koyunu getirildi. Ancak teknik personel ve bilgi eksikliği nedeniyle merinos yetiştiriciliğinden etkin bir sonuç elde edilemedi.

Yapağı özellikleri bakımından koyun cinsleri arasında ince kumaş dokumacılığına en uygun tür merinos idi. Türkiye'nin yünlü dokuma alanında ilerlemesi ve zamanla kendi kendine yeterli bir duruma gelebilmesi için yeterli sayıda merinosa sahip olması gerekiyordu. Bu nedenle merinos yetiştiriciliği çalışmaları Cumhuriyet döneminde yeniden ele alındı. Macaristan'dan 1928, 1929 ve 1930 yıllarında ve Almanya'dan 1934'te çok sayıda merinos koyun ve koçu getirildi. Yapılan bilimsel araştırmalar sonucu Alman ve Macar cinsi merinosların yerli koyunlarla melezlenmesiyle “*Türk tipi merinos*” koyunu elde edildi. Böylece yünlü dokuma sanayisinin ihtiyaç duyduğu hammaddenin önemli bir kısmı üretilmeye başlandı.

Kontrollü ve modern yöntemler ile üretim yapmak, yetiştiricilere eğitim vermek, maddi ve teknik destekte bulunmak için 1935'te merkezi Bursa olmak üzere bir “*Merinos Yetiştirme Müfettişliği*” kuruldu. Bursa, Karacabey ve Bandırma'da merinos yetiştirme çiftlikleri açıldı. Merinos yetiştiriciliği, yün ve ipliği dışında ülke halkı ve ekonomisi için birçok faydalar sağladı. Yün, et, süt ve yavru bakımından diğer birçok koyun cinsine göre daha verimli olan merinos ırkı, kısa bir sürede ülkenin birçok yerinde rağbet görmeye başladı. Devlet üretme çiftliklerinden elde edilen merinoslar, Türkiye'nin birçok yerine dağıtıldı. Çiftliklerde verilen kurslar ile bunların yetiştirilmesi ve bakımı öğretilerek, modern hayvancılığın tanıtılması ve tatbiki sağlandı. Ülkenin boş otlakları değerlendirildi. Çayır, mera ve kaba yem yetiştiriciliğinde önemli bir aşama kaydedildi. Merinos sayısının artmasına bağlı olarak, bu alanda veteriner hekimlere ihtiyaç duyuldu ve çok sayıda veteriner hekim yetiştirildi. Et, süt ve yün koyunculuğu gibi alanlarda sektörel üretimin artmasına bağlı olarak ülke ekonomisine de katkıda bulunuldu.

Merinos yapağını işleyerek mamul bir madde haline getirmek için Bursa'da 1938 yılında bir merinos fabrikası faaliyete geçti. Böylece yurt için-

de yüksek kaliteli yün ipliği olarak adlandırılan “*kamgarn*” ipliği imal edilmeye başlandı. Aynı zamanda fabrikada 1945-1957 yılları arasında ortalama 800.000 m. kumaş üretildi. Böylece yün ithali için her yıl bütçeden ayrılan yaklaşık 4.500.000 lira yurt içinde kaldı. İki bin kişinin üzerinde işçinin istihdam edildiği fabrikanın kurulması ile şehirde ve çevre bölgelerde ticari bir hareketlilik meydana geldi. Buna bağlı olarak devlet bütçesine 1938-1950 döneminde ortalama iki buçuk milyon lira vergi girişi sağlandı.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA, Fon No: 490.0.0-Kutu No: 1015-Dosya No: 916-Sıra No: 2
_____, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 64-Dosya No: 31-Sıra No:20
_____, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 63-Dosya No: 28-Sıra No:9
_____, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 214-Dosya No: 148-Sıra No:1935
_____, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 83-Dosya No:60-Sıra No:10
_____, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 72-Dosya No: 14-Sıra No:6
_____, Fon No: 030.18.01.02-Kutu No: 72-Dosya No: 19-Sıra No:1
_____, Fon No: 030.18.01.02- Kutu No: 66-Dosya No: 60-Sıra No:1

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi(TBMMZC)

Sürelî yayınlar

A- Gazeteler

- Açık Ses
Akşam
Anadolu
Bursa
Bursa Sesleri
Cumhuriyet
İkdam
Kurun
Milliyet
Son Posta
Türk Sözü
T.C. Resmî Gazete
Türkiye Ticaret Postası
Ulus
Yeni Ses

Dergiler

Büyük Modern Türkiye

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi

Feshane Aylık Mensucat Meslek Dergisi

İktisadî Yürüyüş

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Merinos

Mensucat Meslek Dergisi

Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi

Şehirlerarası Ticari Zirai Endüstri Bülteni

TBMM Kanunlar Dergisi

Türk Coğrafya Dergisi

Türkiye İmar, Turizm ve Sanayi Dergisi

Uludağ Bursa Halkevi Mecmuası

Ziraat Dünyası

Kitaplar

Ataman, Sedat, **Ekonomik ve Endüstriyel Bursa Cumhuriyet Bayramımızın 15 inci Yıldönümünde**, Yeni Basımevi, Bursa, 1938.

Batu, Selâhattin, **Koyunculüğün Esasları**, Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Yayınları, Ankara, 1962.

Batu, Selâhattin, **Türkiye Koyun Irkları ve Koyun Yetiştirme Bilgisi**, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara, 1951.

Bilgemre, Kadri, **Koyunculuk**, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara, 1936.

1938 Ziraat Kongresi İçin Veteriner İşleri Umum Müdürlüğünce Hazırlanan Koyunculuk (Merinos, Tiftik) Raporudur, Ziraat Vekâleti, Ankara, 1938.

Bursa Merinos Yetiştirme Müfettişliği Merinos Yetiştiricilerine Merinos Müfettişliğinin Öğütleri, İl Basımevi, Bursa, 1937.

Bursa Merinos Fabrikası Hatıra Defteri, Bursa, 1938.

Cumhuriyetin 50. Yılında Bursa 1973 İl Yıllığı, Bursa Valiliği, Bursa, 1973.

Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank 1933-1973, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1973.

Çiftçi, Cemalettin Yaşar, **Kuruluşunun 75. Yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü (1933- 1948)**, Ankara, 2008.

Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**, III, Ankara, 1994.

Hayvancılık Sektörü Raporu, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014.

Küçükerman, Önder, **Türk Giyim Sanayii Tarihindeki Ünlü Fabrika Feshane Defterdar Fabrikası**, Sümerbank, Ankara, 1988.

Merinos, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa, 2015.

Nazım, Ahmet, **Merinos Yetiştirilmesi ve Takibi Lâzımgelen Usuller**, Hilal Matbaası, İstanbul, 1931.

15 Bursa, Bursa İl Basımevi, Bursa, 1938.

Orhon, Ziya, **Türkiye’de Merinos**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1944.

Öztürk, Kâzım, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-II. Dönem (1923-1927)**, III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Sönmez, Reşit, **Koyunculuk ve Yapağı**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1966.

Sümer Holding A.Ş. Merinos Yünlü Sanayii İşletmesi Makine ve Teçhizat Listesi, Bursa, 2000, s.1-9.

Sümerbank X uncu Yıl, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1943.

Sümerbank Bursa Merinos Fabrikası, Ulus Basımevi, Ankara, 1952.

Şahinkaya, Rezan, **Türkiyenin Bursa-Balıkesir-Çanakkale Bölgesinde Yetiştirilen Saf ve Muhtelif Kan Dereceli Merinos X Kıvrırcık Melezlerinde Vücut Ölçüleri ve Yapağı Özellikleri**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957.

Tellioglu, Saip, **Merinos ve Morkaramanlarla Bunların F1 ve G1 Melezleri Arasında Yapağı Özellikleri Bakımından Mukayeseler**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1975.

Türk Ansiklopedisi, III, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1953.

Türk Ansiklopedisi, XXI, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1971.

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.

Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi, Kaynak Kitaplar, İstanbul, 1974.

Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir: Haberler Belgeler Yorumlar, Haz: Ahmet Gündüz Ökçün, Ankara, 1971

TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt: 1920-1950, Ankara, 2010.

Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000), Der: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, İstanbul, 1988.

Yarkın, İbrahim, **Koyunculuk**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.

Makaleler

Ardel, Ahmet, “Cumhuriyet Devrinde Endüstri”, **Türk Coğrafya Dergisi**, S 3-4, 1943, s.316-351.

Aşkın, Yücel, “Cumhuriyet Döneminde Koyunculuk”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.2437-2440.

Ataş, Musa, “Sanayi Hayatımızda Yeni Bir Hamle: Merinos Yetiştiriciliği Sür’atle İlerleyen ve Memlekete Refah Getiren Bir Gelir Kaynağı Oluyor”, **Açık Ses**, 27 Haziran 1936, s.1.

Batu, Salâhattin, “Türkiyede Hayvancılık”, **Türk Coğrafya Dergisi**, S 3-4, 1943, s.309-315.

Bulak, Tevfik, “Merinos Dâvamız ve Bu Yetiştirmenin İstikbali”, **İktisadî Yürüyüş**, **Haralar Özel Sayısı**, Ocak 1946, s.53-93.

Bulak, Tevfik, “Ziraat Vekâletinin Üzerinde Durduğu Bir Konu: Merinos Yetiştirilmesi”, **İktisadî Yürüyüş**, S.100-104, 1 Nisan 1944, s.8-17.

Cavid, Selim, “Cumhuriyet Neslinin Elinde Hızla İlerleyen Bir Müessese Bursa Merinos Fabrikası”, **İktisadî Yürüyüş**, S 10, 1 Mayıs 1940, s.18-19.

Karabel, Salih “X. Türk Merinos Yapağı Sergisi Münasebeti İle”, **Ziraat Dünyası**, S 127-128, Ağustos-Eylül 1960, s.21-23.

Karaesmen, Fikri, “Merinos Koyuncululuğu ve Bursa Vilâyeti”, **Uludağ Bursa Halkevi Mecmuası**, S 1, 2 inci kânun 1935, s.36-38.

Koyçığ, İ. H., “İdealistlerin Şaha Kaldırdığı Bir Tesis: Yünlü Sanayii Müessesesi”, **Türkiye İmar, Turizm ve Sanayi**, S 6, 1967, s.10-13.

Özek, Ömer, “Memlekette Açılan İlk Merinos Yapağı Sergisi”, **Feshane Aylık Mensucat Meslek Dergisi**, S 7, Temmuz 1951, s.222-223.

Özgirgin, Meliha, “Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye Yünlü Sanayii”, **Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi**, S 136, s.31-37.

Sugan, Ömer Lütfi, “Merinos Koyuncululuğumuz”, **Feshane Aylık Mensucat Meslek Dergisi**, S 2, Şubat 1950, s.25-46.

Sugan, Ömer Lütfi “Merinosçuluğumuzun Gelişmesi İçin Yeni Çalışmalar”, **Feshane Aylık Mensucat Meslek Dergisi**, S 3, Mart 1951, s.67-68.

Taluy, Hayrettin Ziya, “Karacabey Harası”, **Uludağ Bursa Halkevi Mecmuası**, S 63, 2 ci Kânun-Şubat 1944, s.39-46.

Yıldırım, Seyfi, “Cumhuriyet Döneminde Türk-Macar İlişkileri Çerçevesinde İstihdam Edilen Macar Uzmanlar”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 15, Bahar 2012, s.121-150.

Yiğit, Ahmet, “Edirne’de Asâkir-i Mansûre İçin Fes Üretimi”, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 14, Sonbahar 2014, s.129-150.

